

ФЕНОМЕНОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ ВИВЧЕННЯ ОСОБИСТІСНОЇ АМБІВАЛЕНТНОСТІ У СТУДЕНТІВ ЮНАЦЬКОГО ВІКУ

Феноменологічним шляхом вивчаються етапи розвитку розуміння особистісної амбівалентності у студентів юнацького віку: фон-спокій, дезорієнтація, дослідження та вирішення.

Ключові слова: амбівалентність, феномен, феноменологічне інтерв'ю, динаміка амбівалентності, фон-спокій, дезорієнтація, дослідження ситуації і власних можливостей, вирішення-вибір і зміни.

Феноменологічним путём исследуются этапы развития понимания личностной амбивалентности у студентов юношеского возраста: спокойствие-фон, дезориентация, исследование и решение.

Ключевые слова: амбивалентность, феномен, феноменологичное интервью, динамика амбивалентности, спокойствие-фон, дезориентация, исследование ситуации и своих возможностей, решение-выбор и изменения.

Постановка проблеми. Амбівалентність – властивість особистості, що проявляється як взаємовиключні протилежні почуття, думки, дії до одного об'єкта [2]. Динаміка усвідомлення інтенсивності амбівалентності в юнацькому віці є надбаною здатністю, коли людина знає етапи процесу інтеграції її протилежностей. Саме це дає їй можливість приймати адекватне рішення і зняти напругу, дискомфорт, який характерний для переживання феномена особистісної амбівалентності. В підлітковому віці, починаючи з 12 років, з'являється здатність диференціювати та усвідомлювати одночасне існування взаємовиключних протилежностей до одного об'єкта, а потім інтегрувати їх стосовно різних аспектів цього об'єкта, що пов'язане з загальним розвитком дитини. Нездатність інтегрувати як добрі, так і погані якості одного об'єкта суттєво обмежує усвідомлення дійсності особистістю. Ось чому важливо розкрити динаміку особистісної амбівалентності, дати характеристику її етапів через механізми диференціації-інтеграції шляхом феноменологічних інтерв'ю.

Огляд останніх досліджень та публікацій. Важливість здатності розуміти й адекватно висловлювати власну особистісну амбівалентність підкреслювали західні психологи в процесі розвитку дитини (Г. Бланк, Р. Бланк, Н. Вестерман, С. Дональдсон,

М. Клейн, М. Малер, С. Хартер, С. Харіст), російські – (О.В. Гордєєва), українські – (Т.М. Зелінська, Т.Н. Лук'яненко, В.В. Хабайлюк, А.Е. Хурчак, І.М. Шастко).

Зокрема, С. Дональдсон, Н. Вестерман, [3] вважають здатність дитини до розуміння амбівалентності емоційних ставлень комплексною проблемою, яка має три складові: 1) знання, що дві протилежності різних модальностей можуть існувати одночасно стосовно певного предмета чи людини; 2) усвідомлення того, що суперечливі емоції взаємодіють та змінюють один одного; 3) вміння узгоджувати емоції, що обумовлені ситуацією, внутрішнім станом. Ці зміни відбуваються, згідно авторів, у шкільні роки. Вони вважають, що всі три компоненти необхідні для досягнення дитиною розуміння власної амбівалентності. Дитина спроможна визнати другий компонент (про взаємовпливи протилежних емоцій) лише тоді, коли перший компонент (знання про одночасне існування позитивної і негативної емоцій) усвідомлюється, що і дає можливість вчитися інтегрувати ситуативні ставлення зі стійкими переживаннями. Ось чому цілісне емоційне переживання обумовлюється декількома різними причинами.

С. Дональдсон, Н. Вестерман поставили мету в емпіричному дослідженні виявити у дітей рівні розвитку розуміння амбівалентності емоційних ставлень як здатності вищезазначених трьох компонентів. Дітям 4-5 років, 7-8 років та 10-11 років спочатку дали прослухати оповідання, записане на плівці, герої якого переживали одночасно і щастя, і печаль, а також і гнів, і любов. Потім для оцінки отриманих результатів було розроблене спеціально структуроване інтерв'ю. С. Дональдсон, Н. Вестерман в результаті дослідження встановили, що пізнання амбівалентності емоційних ставлень розвивається від повного заперечення амбівалентності до визнання її існування в часовій послідовності, потім з'являється розуміння в тому ж самому часі, але неадекватно. Змінюється орієнтація при визначенні причин емоцій з зовнішньої на внутрішню як необхідної складової для розвитку здатності осмислення амбівалентності емоцій.

С. Хартер [5] вивчала розвиток цієї здатності як процес розуміння лише одночасного існування двох протилежних емоцій, виходячи з таких її складових, як “валентність”, тобто якість емоцій: позитивну чи негативну і “об’єкт” – це те, на що спрямована емоція. Дітям показували по дві фотографії, на яких зафіксовані різні за валентністю емоції. Потім вони описували, як ці емоції можуть переживатися щодо різних об’єктів. Варіації уможлилювали вивчення можливостой інтеграції емоції з об’єктами.

С. Хартер встановила у дітей *чотири рівні* розвитку розуміння амбівалентності емоцій. Вона розглядає отримані результати як осмислення дитиною амбівалентності емоційних ставлень, тобто дитячу когнітивну конструкцію емоцій. На думку автора, пізнання здійснює контроль над певними проявами поведінки, тому кожний його рівень має власні можливості здійснювати цей контроль. Спочатку дитина вчиться контролювати власні сенсомоторні дії, потім – образні й абстрактні. Авторка використала ці теоретичні засади для аналізу послідовності розвитку в дітей розуміння амбівалентності емоцій. *На нульовому рівні* (середній вік – 5,2 років) дитина не може інтерпретувати дві емоції, тому заперечує їх одночасну появу або розташовує їх послідовно в часі. Наприклад: “Я був щасливий тому, що дивився телевізор, а потім засмучений тому, що пішов спати”. Дитина має одиничні уявлення окремих емоцій, кожна з яких зв’язана лише зі своїм об’єктом, протилежні емоції трактуються послідовно. Заперечення одночасного існування двох емоцій відбувається тому, що дитина не може інтегрувати два уявлення, які відносяться до двох різних емоцій. *На першому рівні* (середній вік – 7,3 років) дитина інтегрує диференційовані нею емоції одної валентності, які відносяться до одного й того ж об’єкта. Наприклад, “Я розсердився і засмутився, коли брат розкидав мої іграшки”. З’являються спільні уявлення для емоцій однакової валентності (одна – для позитивних емоцій, друга – для негативних), в межах яких дитина може контролювати лише один тип. Зокрема, дитина диференціює різні емоції подібної валентності (наприклад, радість і гордість), які можуть бути пов’язані з одним об’єктом одночасно. Дитина може інтегрувати емоції однакової валентності до одного й того ж об’єкта.

На другому рівні (середній вік – 8,7 років) дитина здатна віднести одночасно різні емоції одної валентності, які переживає до різних об’єктів (“Я розізлився тому, що вона взяла мою книгу, і засмутився, бо йде дощ”). Відбувається диференціація всередині репрезентації об’єктів, з’являється можливість узгоджувати різні емоції з різними об’єктами. Розвивається здібність встановлювати взаємозв’язки змінних двох типів.

На третьому рівні (середній вік – 10,1 років) дитина може інтегрувати позитивні і негативні емоції, відносячи їх до різних об’єктів (“Я розсердився, коли мій брат штовхнув мене, але й щасливий, що батько дозволив мені штовхнути його у відповідь”). Утворюється єдина репрезентація для емоцій різної валентності, всередині якої виділяються два різновиди змінних (за валентністю – позитивна і негативна), при цьому позитивні емоції пов’язуються з

позитивним об'єктом, негативні – з негативним об'єктом. Дитина не здатна інтегрувати емоції обох різновидів до єдиного об'єкта.

На четвертому рівні (середній вік – 11,3 років) дитина здатна віднести емоції різної валентності до різних аспектів одного й того ж об'єкта (“Я був щасливий, що отримав подарунки, але розчарований, що це не те, що я хотів”). Виявлено, що досягнення цього рівня стосовно ситуації як об'єкта є більш легким і виникає раніше, ніж одночасне віднесення двох протилежних емоцій до однієї людини. Отже, проаналізоване нами дослідження з використанням феноменологічної методики дало нам можливість розглянути у дітей процес розвитку здатності розуміння амбівалентності емоцій. Узагальнення результатів розвитку здатності дітей щодо диференціації-інтеграції емоції дає нам підстави констатувати, що цей процес взаємопов'язаний з їх когнітивним розвитком. Інтеграція, перш за все, відбувається з емоціями однієї валентності, а з протилежними – пізніше і меншою мірою. С. Хартер, враховуючи вік дітей (4 – 12 років), не встановила абстрактного уявлення про існування амбівалентності емоцій.

С. Харіст [4] досліджував феноменологію розвитку особистісної амбівалентності у студентів юнацького віку. Він зазначає, що взаємовиключні сторони особистісної амбівалентності слід розуміти як ті, що “обидві мають недоліки” і, водночас, “обидві сторони сильні”. Повсякденна мова, згідно цього автора, дає ключі щодо визначення досвіду амбівалентності, а саме: “відчуваю себе розірваним”, “гірко – солоні думки”, “любов – ненависть” тощо. Всесвітня література, за С. Харістом, має багато прикладів феноменології амбівалентності особистості, зокрема, Гамлет переживає почуття любові і вірності до батька та сумніви щодо матері. Амбівалентність супроводжує вирішення важливих аспектів у людських стосунках; вона розкриває різні грані наших почуттів, думок і поведінки, що забезпечує їх більшу реалістичність.

Здатність розуміти і висловлювати свій досвід амбівалентності розвивається і цілеспрямовано підсилюється. Саме студенти юнацького віку можуть інформативно описати власний досвід особистісної амбівалентності: у цьому віці продовжується індивідуалізація, а також встановлюються дружні та інтимні стосунки, вони прагнуть до кар'єри і життєвого вибору. Ці респонденти мають різнобічний досвід амбівалентності, здатні його усвідомити та описати.

Мета цієї статті – встановити етапи розуміння феномена особистісної амбівалентності студентами юнацького віку через механізми диференціації-інтеграції.

Виклад основного матеріалу дослідження. Західні психологи (М. Кругман [6], М. Занна, М. Томпсон [8]) підкреслюють необхідність дослідження амбівалентності особистості шляхом стандартизованих опитувальників та відповідною процедурою оцінювання позитивного і негативного. Інші автори підкреслюють необхідність феноменологічного підходу до вивчення амбівалентності (С. Дональдсон, Н. Вестерман Н.Смелсер, С. Харіст, С. Хартер). Слід зазначити, що феноменологія – наукове дослідження особистісного досвіду людей. Феномен – явище, яке доступне для спостереження і певним чином пояснюється.

Основною проблемою феноменологічного аналізу є концентрація на тому, як сприймаються і переживаються об'єкти, події, ситуації людиною. Важливо не допускати феноменологізму, тобто не розглядати лише власний досвід як істинний, досліджуючи певне психічне явище з респондентами [1, с.416]. Н. Смелсер [7] доречно зазначає, що опитувальники ділять людей на тих, які “за” чи “проти” кого-небудь або чого-небудь. І тому виникає спотворена соціально-психологічна дійсність лише “чорного” і “білого” кольорів. Ось чому саме інтерв'ю є релевантним дослідженню динаміки феномена амбівалентності особистості.

С. Харіст довів, аналізуючи феноменологічний досвід восьми студентів, що “динаміка феномена амбівалентності прямує до гармонії зі світом” [4, с.85]. Цей автор виділяє наступні етапи феномена амбівалентності особистості: збентеження, опанування, прийняття рішення. С. Харіст констатує ступені здатності усвідомлювати та узгоджувати інтенсивну амбівалентність особистості у психічно здорових людей. Але за межами цього дослідження залишилося вирішення проблеми існування збалансованої – незбалансованої амбівалентності. Саме таке розуміння динаміки феномена амбівалентності особистості, коли протилежності інтегруються по силі і валентності стосовно різних сторін об'єкта в цілісність як “систему систем”, дає його адекватне усвідомлення.

Ми запропонували взяти участь в інтерв'ю 5 студентам другого курсу Інституту іноземної філології (3 дівчини і 2 хлопці), які попередньо пройшли пілотажне дослідження і були здатні аналізувати власний досвід. Інтерв'ю проводилося з кожним студентом окремо по 40 хвилин, яке починалось з наступного питання: “Опишіть, будь ласка, події з вашого життя, в яких би ви переживали протилежні емоції, думки чи дії”.

Після того, як досвід амбівалентності був досліджений і описаний респондентом, перше питання знову повторювалося для

того, щоб активізувати опис додаткових випадків цього феномена. Записані інтерв'ю забезпечили нас феноменологічним матеріалом для інтерпретації. Авторка статті зробила помітки в усіх п'ятнадцяти інтерв'ю там, де мова йшла саме про амбівалентність. Для того, щоб інтерпретувати інтерв'ю, ми їх скоротили (видалили всі надмірності, повтори), залишаючи важливі моменти стосовно досвіду амбівалентності. Потім, слідуючи за логікою респондента, ми підсумували інтерв'ю за певною послідовністю. Поступово стали усвідомлюватися певні етапи феномена амбівалентності особистості.

Наступним кроком нашої роботи з інтерв'ю є бесіда з респондентами стосовно скорочених варіантів їх феноменологічного опису власної амбівалентності. Студенти підтвердили їх ідентичність, а потім стали пропонувати й обговорювати динаміку амбівалентності за певними узагальненнями, зокрема спокій, збентеження, вивчення ситуації, рішення питання. Ці назви стали основою для розуміння індивідуальних інтерв'ю, етапів усвідомлення студентами феномена особистісної амбівалентності. Діалог у нашому феноменологічному інтерв'ю між автором цього дослідження і респондентами забезпечив більш реалістичне розуміння їх здатності аналізувати та узагальнювати досвід власної амбівалентності.

Аналіз отриманих даних. П'ятнадцять інтерв'ю – описи власної амбівалентності п'яти респондентів – мають певні особливості. У перших інтерв'ю студенти були зосереджені на емоційно інтенсивному і конфліктному досвіді амбівалентності. І лише після цих описів, вони почали розкривати досвід амбівалентності в більш спокійних ситуаціях. Пояснити виявлену особливість можна тим, що драматичні ситуації мають тенденцію до швидкого відреагування, що певною мірою знімає напругу в людини.

Саме висока амбівалентність супроводжується інтенсивним переживанням, тому респонденти описують її в першу чергу. Низька амбівалентність є фоном в розумінні досвіду феномена цієї властивості особистості. У неї збалансовані протилежності: згідно актуальної валентності людина живе в теперішньому часі, не забуваючи і враховуючи латентну протилежну валентність, яка не знищується. Наприклад, анорексик має узгоджені протилежності амбівалентності особистості і тому він “тут і тепер” – позитивний, контролюючи власне харчування та деструктивні впливи, водночас, не забуває про власне негативне (латентне) бажання вирішити важкі життєві ситуації відмовою від харчування. Отже, проведена дослідницька робота дає нам підстави в описах досвіду феномена амбівалентності студентами юнацького віку визначити наступні

етапи цієї здатності: фон-спокій, дезорієнтація, вивчення ситуації та власних можливостей, вирішення-вибір і зміни.

Фон-спокій розуміється студентами як життя без травмуючих ситуацій, яке не задає клопоту людині. Цей етап називають респонденти “повітрям, без якого неможливо щасливо жити”, “спокій, без якого не можна природно жити”. Амбівалентність розкривається без сильних емоцій, думок, в гармонії з поведінкою. Пояснити це можна тим, що протилежності на низькому рівні особистісної амбівалентності збалансовані: одна валентність в актуальній фазі, а інша – в латентній. Вони не суперечать і не створюють напругу.

Дезорієнтація – порушення узгодженості, певної рівноваги амбівалентних протилежностей до одного й того ж об’єкта. Позитивне і негативне змішуються в одну “велику хмару над головою”, тобто як “несподіване, небажане”, або ж “щось не так зі мною” і “не так зі світом”, “тілесне відчуття неспокою, що оточує з усіх сторін”, “ти пійманий і нічого не можна зробити”, “двері зачинилися, я – безсила”, “це все вибило мене з колії...”. Переживання злості, суму та щастя як “одне ціле, як втрата раю”, коли “весь світ зупинився і ти один”. Руйнування спокою, балансу усвідомлюється як розкол на попереднє (оцінка його завжди позитивна) і теперішнє (негативне і не зовсім доречне).

Широкий діапазон наведених нами феноменологічних прикладів з інтерв’ю характеризує драматичний етап переживання студентами юнацького віку порушення рівноваги як змішання позитивного і негативного, що супроводжується побоюванням, занепокоєнням, роздратуванням. На цьому етапі обов’язково відбувається втрата попередньої узгодженості амбівалентності, коли людина нічого не може реально змінити. Невпевненість в тому, що вона думає, відчуває, діє (“думки лізуть в мою голову і на що це схоже?”). Збентеження обумовлюється несумісними думками, емоціями і невпевненістю у правильному виборі дій: “Я могла кричати, а потім сміятися, через секунду сумувати”. Отже, розуміння цього етапу переживання особистісної амбівалентності характеризується нестійкістю, збентеженням оточуючим світом і собою.

Третій етап прояву динаміки особистісної амбівалентності – **дослідження ситуації та власних можливостей** – шлях опанування несприятливими думками, емоціями, діями. Це етап нової особистісної орієнтації, а саме: як рухатися вперед і знайти допомогу від змішання амбівалентних сторін. Збентеження, безсилля – з одного боку, з другого – пошуки можливостей не лише усвідомити ситуацію, а й почати вірити в ефективність власних змін. Важливо

на цьому етапі усвідомити *вагання* як спробу організувати й осмислити інтенсивну амбівалентність, а потім її вирішити. Вагання з'являється як рух від глобального змішаного амбівалентного переживання до більш конкретного і зрозумілого їх усвідомлення і диференціації.

Наступним проявом цього етапу особистісної амбівалентності є *оцінка* двох взаємовиключних проявів до одного об'єкта, визначення їх *особистісної цінності*. Це певна боротьба “за і проти”. Прагнення оцінити конкуруючі протилежності до одного об'єкта скорочує дезорієнтацію. Наступна цитата з інтерв'ю пояснює це так: “Якщо я з'ясовую те, що для мене є правильним і неправильним, то я буду знати, що потім робити”. Отже, оцінка дає підстави особистості зорієнтуватися, набути більшої осмисленості амбівалентності в новій ситуації, що може стати початком переходу від дослідження до вирішення проблеми.

Четвертим етапом здатності усвідомлювати особистісну амбівалентність є *вирішення-вибір і зміни* – інтеграція протилежностей, коли диференційовані суперечності оцінені й збалансовані на актуальну, більш привабливу сторону, і на латентну, менш привабливу сторону. Інакше кажучи, обидві протилежні сторони мають свої недоліки і обидві сторони сильні. Ось чому жодна з них не знищується, вони обидві приймаються особистістю у відповідності з їх власною цінністю. Такий вибір веде до нових змін, самовдосконалення. Не дивлячись на те, що одна сторона феномена амбівалентності переважає іншу, вони обидві поєднуються, як любов та біль: “Байдуже все те, за що я злилась на хлопця ... добре не було, але я все ще любила його. Ми залишились разом”. У цьому випадку любов переважає як особистісна цінність і стає актуальною стороною, біль – латентною стороною, яка не зникає, але не заважає любові дівчини до хлопця. Як більш цінне почуття любові не знищує гнів, дівчина пам'ятає його. Слід зазначити, що відбулася інтеграція амбівалентності: гнів став латентним і тому індиферентно-негативним, дівчина толерантно усвідомлює і любов, і гнів як власне узгоджене рішення, яке обумовлює позитивні зміни.

Прийняття рішення характеризується звільненням від конфлікту, напруги, оскільки протиставлення протилежностей майже на одному рівні змінилося і стало в іншому, більш спокійному збалансованому вимірі. Вирішення життєвої ситуації є проявом інтеграції особистісної амбівалентності – це новий вибір, якого не існувало у людини. Наявність вибору і свободи асоціюються зі зміною і ефективністю особистості.

Слід зауважити, що феноменологічне дослідження здатності аналізувати досвід власної амбівалентності студентами не доводить, що обов'язково у всіх респондентів автоматично наступає етап вирішення. Особистісна амбівалентність стійка не тільки тоді, коли рівень незгоди високий, але й тоді, коли повідомлення про згоду може бути передчасне, поспішне. Наприклад, студенти намагаються вдосконалювати стиль життя, особистісну поведінку (переїдання, паління, алкоголь, дієти, гарно вчитися і тощо). На наше запитання про те, хто з них намагався себе вдосконалювати, більшість студентів підняла руки. Наступне питання було про те, скільки з них це зробили невдало. І знову більшість студентів підняли руки. Можливо тривале застрявання у студентів на окремих етапах, зокрема, на етапі дезорієнтації, коли розвивається безпорадність чи заклопотаність; на етапі дослідження, коли особа фіксується на дослідженні "що таке добре і що таке погано", не переходячи до вирішення проблеми.

Висновки. Феноменологічне розуміння досвіду особистісної амбівалентності розширює психологічні знання про динаміку цього психічного утворення. Нами встановлено наступні чотири етапи усвідомлення феномена амбівалентності у студентів юнацького віку: фон-спокій, дезорієнтація, дослідження ситуації і власних можливостей та вирішення-вибір і зміни. Усвідомлення динаміки розуміння особистісної амбівалентності сприяє збільшенню толерантності на етапі дезорієнтації, впевненості у собі на етапах дослідження та вирішення проблеми на засадах загальнолюдських цінностей. Знання етапів диференціації та інтеграції протилежностей особистісної амбівалентності у процесі розвитку її розуміння студентами юнацького віку підсилює їх здатність збалансовувати це особистісне утворення в гармонійному напрямі позитивних змін.

Встановлена динаміка феноменологічного розвитку розуміння особистісної амбівалентності як первинно збалансованого феномена (етап фону-спокою), потім незбалансованого феномена (етап дезорієнтації, етап дослідження) і вторинно збалансованого феномена (етап вирішення), що є дуже важливими для психології як в теоретичному, такі практичному вимірі.

Список використаних джерел

1. Большой толковый психологический словарь: в 2т. /[сост. Ребер А.]. – М.: ООО Изд-во АСТ; Вече, 2003. – Т.2. (П-Я). – 560 с.
2. Зелінська Т.М. Амбівалентність особистості: Теорія, діагностика і психокорекція:[навч. посібн.]/ Тетяна Миколаївна Зелінська.– К.: Каравела, 2010. – 256 с.

3. Donaldson S., Westerman N. Development of children's understanding of ambivalence and casual theories of emotions // *Developmental Psychology*. – 1986. – Vol. 26. – № 5. – P. 635-662.
4. Harrist S. A phenomenological investigation of the experience of ambivalence. *Journal of Phenomenological Psychology*. – 2006. – №37 (1).– P.85-114.
5. Harter S. Cognitive-developmental processes in the integration of concepts about emotions and self // *Social Cognition*. – 1986. – Vol. 4. – P.119-151.
6. Krugman M. A sociometric study of ambivalence in decision-making: Doctor of Philosophy in Psychology dissertation.–The University of Connecticut, 1986.–130 p.
7. Smelser, N. J. The rational and the ambivalent in the social sciences: Presidential address. *American Sociological Review*. – 1998. – P. 1-16.
8. Thompson M., Zanna M. The conflicted individual: personality-based and domain-specific antecedents of ambivalent social attitudes // *Journal of Personality*. – 1995. – Vol.63. – №2. – P.259-288.

The stages of understanding of personal ambivalence development among students of the adolescent age have been researched in a phenomenological way: calm-background, disorientation, research and solution.

Keywords: ambivalence, phenomenon, phenomenological interview, dynamics of ambivalence, calm-background, disorientation, the research of situation and own possibilities, solution-choice and changes.

Отримано: 23.02.2012 р.

УДК 159.923.5

А.А. Иванченко

ПРОБЛЕМА КРЕАТИВНОСТИ В ОТЕЧЕСТВЕННОЙ ПСИХОЛОГИИ

Стаття присвячена теоретичному узагальненню вітчизняних досліджень креативності як наукового поняття й психічного явища. Проведено порівняльний аналіз понять “*креативність*” і “*творчість*”, а також термінів, що позначають ці поняття. Обґрунтовано положення про *креативність* як динамічну життєтворчу спрямованість особистості. Стверджується, що розкриття *креативності* супроводжується пози-